

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет гуманітарних наук

Кафедра філософії та релігієзнавства

Кваліфікаційна робота
(освітній ступінь – «бакалавр»)

на тему: **«Концепція відповідальності в філософії Карла Ясперса та Ханни
Арендт»**

Виконав: студент 4-го року навчання,
Спеціальність: 033 Філософія
Ковальова Дар'я Олександрівна

Керівник: Козловський Віктор Петрович,
кандидат філософських наук, доцент

Рецензент _____
(прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою «_____»
Секретар ЕК _____
«_____» _____ 20__ р.

Київ – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	С. 3–5
РОЗДІЛ І. ІСТОРИЧНО – ФІЛОСОФСЬКИЙ РОЗВИТОК ПОНЯТТЯ «ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ»	С. 6–11
РОЗДІЛ ІІ. КАРЛ ЯСПЕРС І ХАННА АРЕНДТ ЯК ОСОБИСТОСТІ ТА ФІЛОСОФСЬКІ ПОСТАТІ.....	С. 12–16
РОЗДІЛ ІІІ. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ПРОБЛЕМА У ДОСЛІДЖЕННЯХ КАРЛА ЯСПЕРСА І ХАННИ АРЕНД.....	С. 17–14
І. КОНЦЕПЦІЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ К. ЯСПЕРСА	С. 17–23
ІІ. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ФІЛОСОФІЇ Х. АРЕНДТ	С. 23–30
ІІІ. ТОЧКИ ДОТИКУ І РОЗБІЖНОСТІ В КОНЦЕПЦІЯХ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ К. ЯСПЕРСА ТА Х. АРЕНДТ	С. 30–34
ВИСНОВКИ	С. 35–36
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	С. 37–39

ВСТУП

Відповідальність – поняття знайоме нам із дитинства. Проте, незважаючи на що ми здавалось добре уявлення зміст цього поняття, доволі важко пояснити його доволі важко пояснити, особливо беручи до уваги всі його можливі грані й прояви. З далекої давнини нам зрозуміло одне, що не беручи до уваги чи відкидаючи концепцію відповідальності людини перед іншими людьми, ми фактично відкидаємо базові засади існування будь-якої людської спільноти, суспільства і держави. Саме тому **актуальність** нашого дослідження обумовлена саме тим, що наша свобода постійно зіштовхується з відповідальністю – моральною, політичною, правовою тощо. Тож не дивно, що до цього питання зверталися ще в часи античності і пізніше проблема відповідальності людини перед іншими людьми, суспільством, Богом перебувала в епіцентрі уваги філософів, правників, богословів і публіцистів.

Найбільш відомими мислителями, ідеї яких і будуть висвітлені у нашій роботі, є Платон, Аристотель, Цицерон, Августин Блаженний, Тома Аквінській, Томас Гоббс, Джон Локк, Іммануїл Кант і, звичайно, Карл Ясперс і Ханна Арендт.

Об’єктом дослідження є філософські погляди Карла Ясперса і Ханны Арендт. **Предметом** дослідження є феномен відповідальності, його нове переосмислення після Другої Світової війни в філософії К. Ясперса і Х. Арендт.

Метою роботи є відокремлення і висвітлення специфічних моментів концепції відповідальності в працях К. Ясперса та Х. Арендт, а також компаративний аналіз цих концепцій.

Задля досягнення мети потрібно розв’язати такі **завдання**:

- описати історичний розвиток осмислення феномену відповідальності – від античних часів до XX століття, тим самим продемонструвати як змінювалось розуміння цього поняття і що спонукало до таких змін;

- висвітлити основні моменти життя і філософського розвитку К. Ясперса та Х. Арендт, які безпосередньо пов'язані з проблематикою нашого дослідження;
- виявити основні моменти концепції відповідальності Карла Ясперса;
- визначити центральні аспекти ідеї відповідальності Ханни Арендт;
- провести порівняльний аналіз концепцій відповідальності К. Ясперса і Х. Арендт.

Структура роботи сформована з урахуванням визначених завдань. Елементами цієї структури є вступ, три розділи, висновки і список використаних джерел. Перший розділ «Історично-філософський розвиток поняття «відповідальність»» унаочнює історичну експлікацію розуміння відповідальності, що допомагає зрозуміти як змінювалось уявлення про відповідальність і від яких чинників це залежало. Другий розділ «Карл Ясперс і Ханна Арендт як особистості і філософські постаті» концентрує нашу увагу на основних моментах життя і філософування Карла Ясперса і Ханни Арендт, а також на їхніх дружніх стосунках. Особлива увага відведена їх листуванню, що уможливорює зрозуміти особливості і тематичний обшир їхнього спілкування. Третій розділ «Відповідальність як проблема у дослідженнях Карла Ясперса і Ханни Арендт» є основним і складається з трьох підрозділів: «Концепція відповідальності Карла Ясперса», «Відповідальність у філософії Х. Арендт» і «Точки дотику та розбіжності в концепціях відповідальності К. Ясперса і Х. Арендт». Перші два підрозділи демонструють філософські позиції К. Ясперса і Х. Арендт щодо відповідальності. Позиція Карла Ясперса найвиразніше унаочнена у його «Питання про провину», що була опублікована в 1946 році, а також у його критичних статтях. Розмисли щодо відповідальності Ханни Арендт розглядаються з оперттям на її есеї «Особиста відповідальність під час диктатури», «Колективна відповідальність», «Організована провина і загальна відповідальність». У третьому підрозділі аналізуються як точки дотику, так і

розбіжності концептуальних уявлень про відповідальність цих видатних сучасних мислителів.

Теоретико-методологічними засадами дослідження є історико-культурологічний, дескриптивний, компаративістський методи, герменевтичні підходи для вивчення оригінальних текстів цих мислителів і опрацювання дослідницької літератури.

Джерельною базою дослідження є насамперед оригінальні праці Карла Ясперса, а саме «Питання про провину», філософські есеї Ханни Арендт, а також дослідницька література. Окрім цього були використані роботи Аристотеля, Цицерона, Августина Блаженного, а також сучасні дослідження проблеми відповідальності у філософії Томаса Гоббса, Джона Локка й Іммануїла Канта, що уможливило висвітлити історико-концептуальні етапи осмислення проблеми відповідальності.

РОЗДІЛ І. ІСТОРИЧНО – ФІЛОСОФСЬКИЙ РОЗВИТОК ПОНЯТТЯ «ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ»

Проблема відповідальності – це те, що турбувало усіх і завжди. Від Платона і до сьогодні це питання розглядалось і вивчалось, і це безсумнівно продовжується дотепер. Під впливом часу і подій думки про те, що є відповідальність, яку форму вона мусить мати, яке місце займати в житті людей, постійно видозмінюються. Адже, чим більше розвиваються суспільства, а люди розширюють горизонти свого бачення й розуміння соціальних процесів, тим більш актуальною стає проблема відповідальності.

Ведучи мову про античність треба пам'ятати, що питання відповідальності розглядалося дещо інакше, ніж у сучасному філософському дискурсі. В дану історичну епоху відповідальність поставала як колективна проблема, тобто, вона не розглядалась як щось вагоме для конкретного індивіда. Аристотель почав досліджувати феномен відповідальності, звертаючись до її витоків, бажаючи дослідити, що передує виникненню у людей цього почуття.¹

Проте, Аристотель, звертаючись у своїх роботах до поняття «відповідальність», розглядає його в межах понять «щастя» і «добродетельність» на які здатні люди. Таким чином, він вважає, що чим більше добродетельними є вчинки індивідів, тим вищим є рівень їхнього щастя, а, відповідно, і рівень їхньої відповідальності. Так у одній із своїх праць він окреслює поняття «відповідальність», показуючи, що відповідальність і її розуміння, перш за все, дає людині право і можливість обирати власні вчиняти й, відповідно, мати від цього певні результати. Аристотель зазначав, що «людина може вчиняти як прекрасні, так і ганебні вчинки, від неї залежить, вчинки якого характеру вона

---

¹ Осипов И. Парадигма ответственности в европейской философии / И. Осипов // Вестник СПбГУ. – 2014. – Сер. 17. Вып. 2 – С. 53.

вчиняє, за власною волею людина правосудна чи не правосудна, і відповідно до вчинених дій їй надають почесні або її карають на суді».²

У давньоримську добу, Цицерон також цікавився проблемою відповідальності. Відомо, що своє розуміння цієї проблеми він висвітлював спираючись на принципи стоїцизму. Його розуміння відповідальності, загалом, відповідає його часу і перекликається з думками Аристотеля. Відповідальність – це можливість людей розуміти й виконувати свої обов’язки; відповідно сприяти як своєму щастю, так і щастю інших людей. Згідно з його уявленнями найбільшою відповідальністю, що лежить на плечах людей є повернення щастя, що вони отримують від інших людей.³

Так, розглядаючи місце відповідальності в античній філософії, приходимо висновку, що за умов відсутності розвинутого розуміння людської особистості, відповідальність поставала як суспільно-політичний концептом, яким мусив володіти й послуговуватися розумний громадянин. Тобто, відповідальність була важливою і цікавою лише як інструмент для суспільних відносин. На інші можливі прояви відповідальності зазвичай не звертали уваги.

У ході суттєвих змін в суспільстві у всіх його проявах, а в основному, через виникнення християнства, що безсумнівно докорінно змінило, як держави, так і людей в них, парадигма бачення й розуміння відповідальності також була повністю зміненою. Середньовіччя відкрило, раніше небачені, її аспекти й дало певний поштовх для демонстрації персональних рис

---

² Аристотель. Етика. Політика. Риторика. Поетика. Категорії / Аристотель. – Минск : Лит., 1998. – С. 105.

³ Cicero M. Cicero De Officiis / Marcus Tullius Cicero; [translated by Andrew P. Peabody] – Boston: Little, Brown, and Co., 1887. – 542 p. – Режим доступу: <https://oll.libertyfund.org/titles/cicero-on-moral-duties-de-officiis>.

відповідальності і не лише для суспільства загалом, а і для кожного індивіда, бо кожний мусить нести персональну відповідальність за власні вчинки.⁴

Так, Августин Блаженний пропонує доволі цікаве трактування проблеми відповідальності. Згідно з тенденціями свого часу, він пов'язує її Богом, проте відразу звільняє його від будь-якої можливої відповідальності за вчинки людей. Августин Блаженний писав, що оскільки природа Бога добра, він не може спонукати жодного індивіда до вчинення чогось негативного, відповідно, лише людина, яка за своєю природою є гріховною істотою, відповідальна за всі свої проступки. Проте щодо вчинків добрих його позиція дещо відмінна – він так само наділяє відповідальністю за ці вчинки насамперед людину, а не Бога, але додає, що все добре вона робить лише за Божим бажанням, з Божої милості.⁵

Тома Аквінський, попри те, що у свої міркування про людську відповідальність активно не залучає Бога, все ж, залишається середньовічним мислителем, тобто, його філософування розгортається в рамках теологічної парадигми. Так, людина для нього є раціональною істотою, що має абсолютну здатність усвідомлювати й нести відповідальність за свої дії, але для нього центром цієї раціональності є душа людина, яка є невіддільною від неї самої, а головне – саме душа спрямовує людські вчинки.⁶

Отже, проблема відповідальності в Середньовіччі загалом розв'язувалася через призму християнства, тому всі характеристики відповідальності відповідали тому, як бачилась і розумілась людина в християнстві. Це

---

⁴ Осипов И. Парадигма ответственности в европейской философии / И. Осипов. // Вестник СПбГУ. – 2014. – Сер. 17, Вып. 2 – С. 55.

⁵ Peterson B. Augustine: Advocate of Free Will, Defender of Predestination / Brandon Peterson. // Theology. – 2006. – №5. – P. 1–13.

⁶ Eberl J. Aquinas on the Nature of Human Beings / Jason T. Eberl. // The Review of Metaphysics. – 2004. – Vol. 58, No. 2 – P. 339.

уможливило «змістити» відповідальність на особистісний рівень, що дозволило розглядати особисті виміри відповідальності індивіда.

Новий час знову демонструє масштабні зміни не лише соціально-політичного життя, а й концептуальних уявлень щодо людини, її свободи і відповідальності. З першого погляду ці зміни виглядали як деяке повернення до того, що було раніше, своєрідним відступом у минуле, бо відповідальність почала розглядатися на державному, а не персональному рівні. Проте, звісно, розуміння відповідальності не зробило якогось радикального повернення назад, а фактично починає тлумачитись відповідно до соціальних змін. У новий час відбувається становлення правової держави, а отже, з'являється особистість, що існує на засад комунікації з іншими. Відповідно змінюється розуміння феномену відповідальності, і це нове розуміння значно відрізняється від того, що було раніше, адже, незважаючи на схожість з попередніми епохами модерне життя потребувало від індивідів вміння послуговуватись новими поняттями і правилами суспільного життя.⁷

Саме тому чимало тогочасних філософів розмірковують й аналізують відповідальність найчастіше як процес, що тісно пов'язаний із здатністю людини формувати правила й настанови, що уможливлюють існування суспільства і людини. Людина постає як вільний суб'єкт, що цілком добровільно спирається на ті правила, які сам собі конституював, створив у співпраці з іншими суб'єктами.

Томас Гоббс і Джон Локк обидва ведуть мову про відповідальність як людини, так і про її відповідальність перед суспільством. Так, Локк насамперед підкреслював відповідальність людини не перед собою, а її відповідальність перед державою, громадянином, якої вона є. В одній із своїх праць він зазначав,

---

⁷ Осипов И. Парадигма ответственности в европейской философии / И. Осипов. // Вестник СПбГУ. – 2014. – Сер. 17. Вып. 2 – С. 56.

що найбільшою відповідальністю індивіда є його праця, навчання та міркування.⁸

Т. Гоббс у своїй теорії про державу використовував термін «відповідальності» в двох головних аспектах. По-перше, він писав про ієрархію відповідальності в державі, поділяючи дії громадян на ті, які вони змушені виконувати, навіть, якщо вони не згодні з ними, тобто, ті, які є волею очільника держави, і ті, за які людина відповідає особисто і, усвідомлюючи всі наслідки, може виконувати чи не виконувати відповідно до їх бажання.⁹ Окрім цього, він розмірковував про відповідальність як один з найважливіших інструментів для творення успішної держави, адже, лише за умови, коли населення є повністю відповідальним за себе і усвідомлює, що їх щастя та добробут можливий лише за умови, що вони те саме дозволяють отримати й іншим людям. Так, хоча багато уваги Гоббс приділяє іншим поняттям та теоріям, необхідність й важливість відповідальності як червона нитка пронизує усю його концепцію.¹⁰

Іммануїл Кант, ще один філософ Нового часу, який, хоча і не прямо, але дуже активно в своїх роботах звертався до концепції відповідальності. У нього вона дещо видозмінювалась і він трактував її більше як обов'язок, проте наділяв це поняття властивостями характерними для відповідальності. Так в своїй праці «Про уявне право брехати через людинолюбство» (1797) він писав, що якщо свідчення людини не вийшли за межі істини, незалежно від результату її дії, вона знаходиться в безпеці, а отже не несе жодної відповідальності за те, що може далі трапитися. Відповідно до цього, зрозуміло, що критерієм дій

---

⁸ Marshall J. John Locke: resistance, religion and responsibility / John Marshall; [edited by Fletcher A., Guy J., Morrill J.] – Cambridge: Cambridge University Press, 1994. – P. 293.

⁹ Lloyd S. Morality in the Philosophy of Thomas Hobbes: Cases in the Law of Nature / S. Lloyd. – Cambridge: Cambridge University Press, 2009. – P. 285.

¹⁰ Зотова Л. Безопасность народа и государства как главная политическая ценность в учении Томаса Гоббса / Л. Зотова. // Вестник РУДН, сер. Политология. – 2003. – №4. – С. 63.

людини, а отже, і її відповідальності в тій чи іншій ситуації, є відповідність цих дій істині.

В сучасній філософській думці, починаючи з ХХ століття, знову відбулися масштабні зміни в розумінні відповідальності. Пов'язано це насамперед з цілою низкою трагічних подій, що відбулись у цьому столітті, двома світовими війнами й іншими трагічними подіями. Окрім цього, багато змін відбулось і в свідомості людей, що значно вплинуло на їх сприйняття себе й інших людей, а отже й очікування й обов'язки людей як перед суспільством, так і перед самими собою докорінно видозмінилися. Говорячи про філософів цього часу, що найглибше торкалися тема відповідальності потрібно згадати Ханну Арендт і її вчителя Карла Ясперса. Саме ці філософи, що відчували на собі жахи епохи глибоко досліджували проблему відповідальності і всього, що з нею пов'язано.

РОЗДІЛ II. КАРЛ ЯСПЕРС І ХАННА АРЕНДТ ЯК ОСОБИСТОСТІ ТА ФІЛОСОФСЬКІ ПОСТАТІ

Карл Ясперс народився в 1880-х роках в Північній Німеччині, тому з дитинства він був підданий великому впливу політичних настроїв того часу й тих місць. Як він сам згадував доволі часто це заклало значний фундамент його освіти. Освіта ж, яку він отримав, була дуже різностороння й глибока, що пізніше дуже відбилося на його думках та ідеях, а також на варіативності занять в його житті. На початку XX століття він почав читати лекції та публікувати перші свої праці, а в 1919 році світ побачила книга «Психологія бачення світу», яку прийнято вважати перехідною для вченого від медицини до філософії. Саме на початку 1920-х років, Карл Ясперс, зробив вирішальний крок від психіатрії до філософії. Так Ясперс постав як філософ. З 1920-х років він почав викладати філософію в університеті Гейдельбергу, де і відбулося його знайомство з Ханною Арендт, яка спочатку була його студенткою і під його керівництвом навіть захистила наукову роботу, а потім стала його близькою подругою, філософський союз з якою тривав до кінця його життя.¹¹

Ханна Арендт народилась на початку XX століття в Німеччині, в єврейській родині. Її освіта проходила під керівництвом провідних філософів того часу, Мартіна Гайдеггера, Едмунда Гуссерля й Карла Ясперса у різних університетах Німеччини, допоки вона через своє походження не змушена була покинути країну в 1933 році.¹²

За часи свого навчання Арендт розпочалося листування з Ясперсом, що тривало все життя. І нарешті, в 1992 році ці листи були опубліковані.

---

¹¹ Thornhill C., Ronny M. / Karl Jaspers/ C. Thornhill, M. Ronny; [Edited by Edward N. Zalta]. – The Stanford Encyclopedia of Philosophy. – Режим доступу: <https://plato.stanford.edu/entries/jaspers/> .

¹² Passerin M. /Hannah Arendt/ M. Passerin; [Edited by Edward N. Zalta]. – The Stanford Encyclopedia of Philosophy. – Режим доступу: <https://plato.stanford.edu/entries/arendt/>.

Як зазначає сучасний дослідник Джо Ніксон, «він (К. Ясперс. – Д.К) був людиною сповненою протирічч: надзвичайно приватний чоловік, який жив і проявляв себе через відносини з іншими людьми; патріот Німеччини, який вимагав, щоб післявоєнна Німеччина визнала свою провину й відновила себе на основі цього усвідомлення; психіатр, який відмовився від психіатричної категоризації ментальних розладів».¹³ З такого опису можна зробити висновки, що Ясперс є абсолютно різним, відтак, до нього можливе кардинально протилежне ставлення, але він точно не був ординарною людиною, а мав своє чітку бачення й уявлення про світ і місце людини в цьому світі.

Вони були не схожими ні за своїми поглядами, ні за ідеями про те, що правильно, а що ні. Проте, як не дивно, саме їх суперечки й сміливість Арендт зробити певні зауваження своєму вчителю, як про це пише Джо Ніксон, призвели до перелому в їхньому спілкуванні і змінили його від комунікації вчитель-учениця до спілкування між колегами і друзями.¹⁴ В їхній опублікованій переписці червоною ниткою проходить почуття поваги і тактовності. Навіть, коли вони не погоджувались один з одним, в листах завжди залишалось місце для розуміння й спроба зрозуміти позицію іншого. Особливо показовим є їх листи 1930-х років, коли Ясперс ще доволі міцно тримався своїх «про німецьких» поглядів, а Арендт, в цей же час, вже не могла навіть перебувати в Німеччині через своє єврейське походження. Так, наприклад, у листі від 1 січня 1933 року Арендт пише про свої труднощі у написанні відгуку

---

¹³ Nixon J. h Arendt and Karl Jaspers: the time of friendship / Jon Nixon. // Materials of the meeting of the Hannah Arendt Education Network, University of Manchester, 17 July 2015. – Режим доступу:

[https://www.researchgate.net/publication/279923718 Hannah Arendt and Karl Jaspers the time of friendship](https://www.researchgate.net/publication/279923718_Hannah_Arendt_and_Karl_Jaspers_the_time_of_friendship).

¹⁴ Там само.

на книжку, яку надіслав Ясперс, де він пише про Макса Вебера, описуючи його як великого патріота Німеччини і люди, що втілює «німецьку суть».¹⁵

Після того, як у Німеччині до влади прийшли нацисти, ставлення до Ясперса, який був одружений на єврейці швидко змінилося з абсолютного прийняття до нерозуміння й бажання його позбутися. І хоча він залишався в Німеччині, і навіть все ще вважав себе в патріотом, його положення стало доволі скрутним, що підштовхнуло Арендт навіть надати йому допомогу, надсилаючи йому і його родині необхідне харчування. Як пише Д. Ніксон, саме жахи нацизму, незважаючи на різні погляди Ясперса і Арендт, ще більше їх об'єднали й зміцнили їхню дружбу.¹⁶ Проте і після війни їх погляди залишались помітно відмінними: «Її непохитне почуття трагічного виглядало потребувало від нього деякої модифікації та надії. Його світогляд з притаманною йому надією був, у свою чергу, видозмінений та тонко відтінений її мирським скептицизмом. Там де він був схильний до оптимізму, вона завжди була налаштована на обережність. Як її наставник він побоювався, що вона може втратити все, але саме вона, коли процвітала їхня дружба, допомогла йому знову віднайти сили та надію. Їхня дружба ґрунтувалася на тонко налаштованій взаємодоповнюваності різних поглядів і диспозицій, завдяки яким кожен навчався від іншого - засобам, якими вони спілкувались не лише один з одним, а й про світ, який вони обоє знали і прагнули зрозуміти».¹⁷ У своїх відмінностях

¹⁵ Hannah Arendt, Karl Jaspers: correspondence: 1926 - 1969; [edited by Kohler L., Kimber R.; translated from the German by Robert and Rita Kimber] – San Diego. New York. London.: A Harvest Book. Harcourt Brace & Company, 1992.– P. 16.

¹⁶ Nixon J. h Arendt and Karl Jaspers: the time of friendship / Jon Nixon. // Materials of the meeting of the Hannah Arendt Education Network, University of Manchester, 17 July 2015. – Режим доступу:

https://www.researchgate.net/publication/279923718_Hannah_Arendt_and_Karl_Jaspers_the_time_of_friendship.

¹⁷ Nixon J. h Arendt and Karl Jaspers: the time of friendship / Jon Nixon. // Materials of the meeting of the Hannah Arendt Education Network, University of Manchester, 17 July 2015. – Режим доступу:

вони знаходили те, чого їм бракувало, як особистостям, а також як філософам. У одній із своїх посвят до есеїв, Арендт згадує Карла Ясперса, присвячує йому свої праці. Вона пише про те наскільки факт його існування, складність життя і творчості, вплив його філософії стали для неї особливо відчутними у роки їх розлуки, коли через своє єврейське походження вона змушена була покинути Німеччину.¹⁸ Такі її слова були ще одним доказом того, наскільки сильним був їхній вплив один на одного.

Внесок Карла Ясперса, як у філософію, так і в політичну думку, після війни значно більший, ніж до війни. Наприклад, його книга «Питання про німецьку провину», що вийшла у 1946 році мала дуже великий вплив на формування суспільної думки і розуміння людини у повоєнному світі.¹⁹

У поглядах німецького філософа після війни відчувається вплив Арендт, її республіканізму. У його роботах можна навіть віднайти зародження ідей, що в майбутньому будуть об'єднані в концепції конституційного патріотизму. Погляди Ясперса настільки сильно змінилися порівняно з тими, що він мав на початку своєї філософської кар'єри, що він навіть наважився відмовитись від свого німецького громадянства.²⁰

Що ж до Арендт, то здається її внесок у філософію XX століття взагалі важко переоцінити. Починаючи з 1950-х років вона активно публікувалась і постійно у своїх роботах підіймала важливі соціальні, політичні та моральні питання. Вагома частина її праць присвячена дослідженню нацизму і

[https://www.researchgate.net/publication/279923718 Hannah Arendt and Karl Jaspers the time of friendship](https://www.researchgate.net/publication/279923718_Hannah_Arendt_and_Karl_Jaspers_the_time_of_friendship).

¹⁸ Hannah A. Essays in understanding: 1930-1954. Formation, Esile, and Totalitarianism / Arendt Hannah; [edited by Jerome Kohn] – New York: Schocken Books, 1994. – P. 213.

¹⁹ Thornhill C., Ronny M. / Karl Jaspers/ C. Thornhill, M. Ronny; [Edited by Edward N. Zalta]. – The Stanford Encyclopedia of Philosophy. – Режим доступу: <https://plato.stanford.edu/entries/jaspers/>.

²⁰ Passerin M. /Hannah Arendt/ M. Passerin; [Edited by Edward N. Zalta]. – The Stanford Encyclopedia of Philosophy. – Режим доступу: <https://plato.stanford.edu/entries/arendt/>.

тоталітаризму, поняттю зла і всіх тих негараздів, що пов'язані з ним. Окрім того багато уваги приділяла вивченню питань публічної сфери, формування людського світу.

Отже, підсумовуючи можна сказати, що Карл Ясперс і Ханна Арендт завжди будуть привертати увагу численних дослідників. Недаремно філософський спадок цих видатних мислителів ХХ століття завжди буде залишатися актуальним.

РОЗДІЛ III. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ПРОБЛЕМА У ДОСЛІДЖЕННЯХ КАРЛА ЯСПЕРСА І ХАННИ АРЕНД

I. КОНЦЕПЦІЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ К. ЯСПЕРСА

Погляди Ясперса щодо зв'язку понять відповідальності і нігілізму варто розглядати на фоні дискурсу, що склався довкола цих категорій у німецькомовному інтелектуальному середовищі. Погляд на нігілізм як базове суспільно-політичне і духовне явище, властивий німецьким інтелектуалам XX сторіччя, багато в чому спирався на домінування технічного типу раціональності, зсуву філософської думки у бік позитивізму і, зрештою, кризою морально-етичних засад людського буття.²¹ Вочевидь, Ясперс був знайомий з доробком Фрідріха Ніцше, з яким звично пов'язують артикуляцію явища нігілізму у європейській культурі. Сам Ясперс формулює дещо інший погляд на кризу цінностей, що, за Ніцше, пов'язана передусім з кризою релігійного світогляду.

Звернення Ясперса до нігілізму можна прослідкувати вже у його ранніх працях, зокрема, у «Психології світоглядів» (1919). Одним із основних понять, що він використовував у зв'язку з подальшим визначенням нігілізму була категорія «граничних ситуацій». Людське існування підпорядковане постійному процесу становлення й обумовлене постійним процесом міграції між крайнощами так само, як і різноманітними реакціями на такі крайнощі.²² Проблема «граничних ситуацій» відкриває шлях до розуміння нігілістичної настанови. Нігілізм постає прагненням до розчинення існуючих життєвих форм, що дещо нагадує ніцшеанський погляд на владу, як негацію традиційних форм організації буття. Проте нігілізм, одночасно будучи однією з рушійних

---

²¹ Andrén M. Nihilism and Responsibility in the Writings of Karl Jaspers / Mats Andrén. // European Review. – 2014. – № 22 – P.210.

²² Там само – P. 210-211.

сил прогресу, не абсолютизується як основа суспільного поступу. Абсолютний релятивізм йому чужий, він визнає за людською природою певну систему протиположностей, що покликана компенсувати нестерпну невизначеність, що почасти є похідною від негатиї традиційних буттєвих координат. Власне, Ясперс антропологізує поняття нігілізму, розглядаючи як одну з властивих людській психології складових.

Сучасний дослідник М. Андрен проводить паралель між “розчаклуванням” (Entzauberung) Вебера та поняттям “де-деїфікації” (Entgötterung), що згадує Ясперс у пізніших працях, яким описує сучасну йому ситуацію релігійного світобачення і проникнення наукової раціональності у площину морально-етичну.²³ Серед іншого, йдеться про ту саму загубленість індивідів у транзитивному світі, їх деперсоналізацію і втрату відчуття єдності світу як такого.

Логічним завершенням нігілістичної настанови стала Друга Світова війна. Саме нігілістичний світогляд був відповідальний за наслідки Другої Світової війни, бо нігілізм суттєво підштовхнув до спотворення вітальності, ідеалізації прагнення влади, що й призвело, спершу, до постанов в Європі тоталітарних режимів, а потім і до найбільш нищівної війни в історії людства.²⁴

У руслі подібної критики нігілістичної настанови Ясперс окреслює поняття відповідальності. Останнє для нього є своєрідною альтернативою нігілізму і консервативній позиції, що виражається у опорі будь-яким змінам. К. Ясперс розробляє це поняття у світлі змін, що необхідно мають відбутись на європейському просторі після жахливої війни у горизонті руху до солідаризації й об’єднання, відмови від колоніальних репресій й імперіалізму.

Передусім варто зауважити, що Карл Ясперс не проводить чіткого розмежування між відповідальністю і провиною, для нього радше ці два

---

²³ Andrén M. Nihilism and Responsibility in the Writings of Karl Jaspers / Mats Andrén. // European Review. – 2014. – № 22 – P. 211-212.

²⁴ Там само – P. 214.

поняття є спільними і нероздільними, або, якщо бути більш точним, він не визнає такого концепту як колективна відповідальність, для нього вона може бути лише політичною. Тому у в своїх роботах, зокрема у праці «Питання про провину», він використовує поняття «провини» і намагається пояснити в чому, все таки, є відмінність між нею і «відповідальністю». Філософ розрізняє чотири поняття провини: кримінальна, політична, моральна і метафізична.²⁵

Якщо з кримінальною провиною все досить зрозуміло й прозоро, то інші три види є певними «сірими зонами». Ясперс пояснює політичну провину як щось, що було здійснено державними діячами і, можливо, окремими громадянами, але за що відповідальність мусить нести все населення країни. Адже як він зазначав: «Кожна людина відповідає разом з іншими за те, як нею керують».²⁶ Отже, відносно політичної провини і політичної відповідальності індивід, загалом, не має права вибору, якщо він належить певній спільноті чи державі, він мусить нести тягар відповідальності за всі дії влади, які вчиняються як зараз, так і раніше.

Моральна провина це є певним чином особистісна відповідальність особи за все. З того як Ясперс описує її, зрозуміло, що для нього моральна провина, а отже і моральна відповідальність, є складовою кожної з трьох інших. Адже моральна складова присутня в кожній дії людини, в кожній його думці. Метафізичну провину Ясперс пояснює таким чином: «Якщо я не роблю, що можу...Якщо я не ризикнув своїм життям, щоб попередити вбивство іншого, але при цьому був присутній, я відчуваю себе виним таким чином, що жодні юридичні, політичні чи моральні пояснення тут не підходять».²⁷ Метафізична провина можлива лише за умови, що людина розуміє, що трапилось і усвідомлює свою роль й свою позицію щодо цього. Це відчуття відповідальності і провини, що важливе лише для людини особисто, адже воно

²⁵ Jaspers K. The Question of German Guilt / Karl Jaspers. – New York: Fordham University Press, 2000. – P. 25-26.

²⁶ Там само – P. 25.

²⁷ Там само – P. 26.

абсолютно не грає ніякої ролі для суспільства чи інших людей, що оточують цю особу. Тому і наслідком з цього всього будуть лише внутрішні зміни людина, якщо вона насамперед цього забажає й усвідомить, що дії, які викликали в неї такі почуття є неправильними. Це також пов'язано з тим, що метафізична провина й відповідальність, її переживання у Ясперса насамперед пов'язані з Богом, духовним станом людини.

Те, що віра для Карла Ясперса відігравала неабияку роль в його філософських роздумах про життя і людину дуже добре видно, про це свідчить переважна більшість його робіт. Тому і аналізуючи проблему провини у Карла Ясперса, сучасний дослідник В. Рулинський підкреслює, що філософ постає представником релігійного екзистенціалізму. Власне, це варто враховувати, прослідковуючи думку Ясперса про «кризу людства», яка для нього пов'язана, перш за все, зі зміною характеру віри. Мислитель розглядає війну як межову ситуацію, що призводить до усвідомлення власної провини і відповідальності, дозволяє плекати надію на духовне і політичне відродження Німеччини.²⁸

Окрім цього, відносно метафізичної провини і відповідальності висловлюється Б. Гутнер, відзначаючи моменти солідарності і відповідальності, притаманні «метафізичній провині»: «Ця відповідальність робить кожного відповідальним за всіляке зло й всяку несправедливість у світі, особливо за злочини, здійснювані в його присутності чи з його відома».²⁹ Хоча не дивлячись на те, що він дійсно визнає важливість і вагомість четвертого, метафізичного типу провини в концепції Карла Ясперса, Б. Гутнер, все ж, зазначає, що цей тип провини й надалі залишається не повністю проясненим, а його механізм втілення на практиці незрозумілим.

Загалом, описуючи типи провини, що людина здатна відчувати, Ясперс намагається показати наскільки спірною є ця тема й наскільки вона залежить

---

²⁸ Рулинский В. «Проблема вины» в трудах Карла Ясперса / В. Рулинский. // Вестник МГИМО Университета. – 2011. – №3. – С. 162.

²⁹ Гутнер Б. Национальный нарратив и национальная ответственность / Б. Гутнер. // Этическая мысль. – 2017. – Т. 17. № 1 – С. 99.

від того, про що розмірковує та якими цінностями керується людина, яка має право, в тій чи іншій ситуації, визначати хто і в чому винний.

Отже, якщо ми будемо послідовно слідувати за Карлом Ясперсом і розмірковувати про те, чи може суспільство бути за щось відповідальне, і якщо може, то за яких умов ми повинні брати до уваги лише політичну провину. При цьому навіть така відповідальність, якщо вона є визнаною є доволі ілюзорною, адже, як зазначає сам філософ, політична провина може означати, що хтось «накладає» на людину відповідальність за політичну провину, але це ніколи не буде означати, а також не даватиме змогу довести, що людина є кримінально чи морально виною в якихось неприйнятних діях.³⁰ На думку німецького філософа, «вважатися відповідальним – не значить визнаватися морально винним».³¹ І це насправді є однією з визначних характеристик розуміння відповідальності у Карла Ясперса. Він ніби приймає, що люди завжди є відповідальними за певні речі і вчинки, однак, в той же час вважає, що політична провина не є особливо вагомим критерієм для оцінки дій людини. Зауважимо, що ситуації, як приклад використані Ясперсом, а саме події Другої Світової війни (те, що відбувалося на німецьких землях, а також з німцями по всьому світу після закінчення війни), є фундаментом, спираючись на який, він, власне, і вибудовує свої погляди. Тож, звісно, він приймає і розуміє наскільки жахливими були вчинки нацистів, втім, все ж робить наголос на тому, що «умовної» відповідальності за все вчинене позбутися дуже легко. Відплатити за завдані збитки й повернутись до «правильних», моральних норм життя й існування в суспільстві було б цілком достатнім для того, щоб зняти тягар відповідальності з людей.

Розмірковуючи про колективну відповідальність Карл Ясперс запропонував ідею, що видається доволі цікавою. Він зазначав, що певний

---

³⁰ Jaspers K. The Question of German Guilt / Karl Jaspers. – New York: Fordham University Press, 2000. – P. 27.

³¹ Там само – P. 56.

народ за жодних обставин не може бути повністю в чомусь винний, і навіть якщо ми говоримо про політичну відповідальність, яку народ відчуває, як наслідок певної негативної ситуації, то така відповідальність може стосуватися лише громадян окремої країни.³² Це доволі контroversійна ідея, адже вона з легкістю може використовуватись для того, щоб людина, яка завинила, позбавлялася покладеної на неї відповідальності, аргументуючи це своєю непричетністю до певної громади. Виникає питання, чи можна зняти відповідальність з людей, що не були громадянами Німеччини, але підтримували той жах, що відбувався у цій країні. Безсумнівно, на практиці така аргументація не витримала б жодної критика, проте така концентрація саме на факті наявності громадянства філософом виглядає дещо незрозумілою й необґрунтованою.

Варто зауважити, що незважаючи на те, що Карл Ясперс повністю визнає провину Німеччини і, відповідно, німецького народу за те, що вони допустили таку владу до керівництва державою, він багато уваги приділяє тому, що таке масштабне нав'язування провини й відповідальності на абсолютно всіх людей, більшою мірою призводить до негативних наслідків, аніж до чогось позитивного. Так, відповідальність й відчуття провини дуже часто стають зброєю в руках політиків й інших державних діячів, що допомагає їм маніпулювати й залякувати людей.³³ Карл Ясперс наводить приклади, що після того як весь світ визнав Німеччину виною в трагедії Другої Світової війни, простих німців очікували такі негативні вчинки з боку інших людей, які жодним чином не могли вважатися чимось нормальним.

---

³² Jaspers K. The Question of German Guilt / Karl Jaspers. – New York: Fordham University Press, 2000. – P. 36.

³³ Там само – P. 43.

II. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ФІЛОСОФІЇ Х. АРЕНДТ

На думку Х. Арендт, відчуття відповідальності, як і загалом слідування моральним принципам, правовим нормам, закону, насамперед базується на здатності людини до судження.³⁴ Людина, яка не здатна оцінювати свої дії і загалом ситуації в яких вона опиняється, відповідно, не може повноцінно усвідомлювати свою відповідальність. Проте, з іншого боку, це ніяким чином не звільняє її від відповідальності. Тобто, будь-які твердження щодо зняття відповідальності з людини за певні вчинки на основі того, що вона не спроможна до правильних оцінок своїх вчинків не можуть розглядатись як вагомі. Таким чином, єдиною умовою можливості існування індивіда як повноправного члена суспільства є, як зазначає філософія, його здатність суджень, а отже, його здатність оцінювати, як свої дії, так і дії інших людей.

Праці Х. Арендт, в яких вона представляє свої роздуми про відповідальність, моральність людини, були, в більшості, створені вже після публікації монографії про справу Ейхмана, а також після низки інших робіт присвячених питанням тоталітаризму і нацизму. Відповідно, пізні її праці були певним чином спрямовані на пояснення раніше сформульованих думок, особливо це кидається у вічі на початку есеїв про відповідальність. Тому, цілком очікувано, філософія, розмірковуючи про особисту відповідальність, приділяє особливу увагу ролі політичної системи, в якій доводилося існувати людині.³⁵ Політична несвобода людей в таких умовах, а часто і відсутність можливості вибору суттєво ускладнювало чітке розмежування між тим за що індивід мусить нести відповідальність, і тим, що система просто вчинила «його

---

³⁴ Арендт Х. Ответственность и суждение / Ханна Арендт; [пер. С англ. Д. Аронсона, С. Бардиной, Р. Гуляева] – Москва: Изд. Института Гайдара, 2013. – С. 52.

³⁵ Там само – С. 64.

руками». З цього приводу Арендт зазначає: «Думаю, ми будемо змушені визнати, що існують екстремальні ситуації, в яких неможливо брати на себе відповідальність за світ, відповідальність, у більшості своїй, політичну, оскільки політична відповідальність завжди базується на хоча б мінімальній політичній владі».³⁶ Таку думку Арендт висловлює в своєму есеї про особисту відповідальність, додаючи, тим самим, ще одну рису до розуміння проблеми відповідальності. Звісно, вона веде мову лише про політичний аспект, але загалом ця думка є актуальною, оскільки людина не може визнаватися відповідальною за якийсь вчинок, якщо вона не мала влади, вибору чи, хоча б, права голосу у виконанні тих чи інших дій, вчинків.

В іншому своєму есеї – «Організована провина та загальна відповідальність», Арендт зазначає, що найбільшою проблемою є не те, що майже кожен німець підтримував Гітлера, проблемою є те, що неможливо зрозуміти чи була людина, що стоїть перед тобою, воєнним злочинцем та прихильником нацистів чи вона є абсолютно безневинною. У подібних ситуаціях не допоможе навішування колективної провини й відповідальності на всіх без винятку, висловлювання постійних вимог, щоб німці пам'ятали, що вони вчинили. Втім, в той же час, ми не можемо покладати відповідальність й карати лише тих, хто явно вчиняв щось протизаконне, адже, знову таки, зі слів Арендт, таких людей насправді відносно не багато. Значно більша кількість людей чинила жахи за спинами інших, в багатьох випадках, особливості тих ситуацій, в яких відбувалися ці жахи, просто не існує достатньо доказів, щоб беззаперечно притягнути до відповідальності тих чи інших учасників цих подій. А скільки людей ще до початку всіх жахів допомагали Гітлеру прийти до влади й сприяли тому, щоб німецький народ почав йому довіряти, його підтримувати. Існує велика вірогідність того, що з часом вони також усвідомили всі негативні наслідки і перестали підтримувати цей режим. Усі ці

---

³⁶ Арендт Х. Ответственность и суждение / Ханна Арендт; [пер. С англ. Д. Аронсона, С. Бардиной, Р. Гуляева] – Москва: Изд. Института Гайдара, 2013. – С. 79.

люди, якими б вони непомітними не були б в післявоєнні роки, є винуваті у всьому тому, що відбувалося впродовж існування нацистського режиму.³⁷

Повертаючись до праці Арендт «Особиста відповідальність при диктатурі», зазначимо, що загалом вона пропонує цікаві думки щодо концепції відповідальності, демонструючи наскільки легко можна змінити базові моральні принципи, а також наскільки наші судження, в який би час ми не існували, корелюють з тим набором нормалізованих понять, що ми засвоїли як члени суспільства. Це чітко прослідковується, коли авторка пише про те, що люди засуджені за злочини нацизму, абсолютно не усвідомлювали своєї провини, адже вони просто виконували команди і в їх розумінні, навпаки, невиконання цих команд було абсолютною безвідповідальністю.³⁸ Іншим красномовним прикладом є той момент, коли Арендт описує людей, що «безвідповідально» відмовилися підкорятися диктатурі. В очах своєї держави, влади, їхня поведінка була безвідповідальною, певним чином навіть злочинною.³⁹

Окрім особистої відповідальності в своїй філософській теорії Ханна Арендт визначала ще й поняття колективної відповідальності. В 1968 році світ побачив ще один есей Ханни Арендт на тему відповідальності, а саме «Колективна відповідальність», в якому вона розмірковує про можливість того, що люди, що належать до одного суспільства мають нести відповідальність навіть за дії, здійснені лише певною частиною суспільства. Окрім цього в цьому есеї вона також окреслила ті проблеми, що виникають під час застосування такого розуміння відповідальності на практиці. Вона зазначає: «Є така річ, як відповідальність за вчинки, яких ти не робив; за них можна бути відповідальним. Але немає такої речі, як провина чи відчуття провини за речі,

³⁷ Arendt H. Essays in understanding: 1930-1954 / Hannah Arendt. – New York: Schocken Books, 2005. – P. 125.

³⁸ Арендт Х. Ответственность и суждение / Ханна Арендт; [пер. С англ. Д. Аронсона, С. Бардиной, Р. Гуляева] – Москва: Изд. Института Гайдара, 2013. – С. 79.

³⁹ Там само – С. 81.

що сталися без твоєї активної участі».⁴⁰ Ця ідея є дуже важливою для аналізу роздумів Арендт щодо колективної відповідальності. Вона вважала, що помилкою є підміна в свідомості людей цих понять і, відповідно, як підсумок – з'являються помилкові судження й дії. Так, якщо ми будемо повсякчас використовувати термін колективної провини, вимагаючи від людей постійно відчувати провини за вчинки їх попередників, то тим самим ми будемо знімати відповідальність з тих, хто дійсно робив щось протиправне й морально неправомірне: «Коли всі вині, - зазначає Арендт, - то ніхто не винен».⁴¹

Проблема колективної провини і її правильності чи неправильності, виникла насамперед через те, що, як зазначала сама Арендт, та проблема, яку вона розглядала має суперечливі моменти політичного характеру, хоча і з моральної чи правової сторони все доволі чітко визначено.⁴² Так, ця особливість виявляється в тому, що, звернувшись до першого розділу цієї роботи, можна помітити – питання відповідальності розглядалось «без прив'язки» до певної визначеної ситуації, а скоріше відповідно до загальних норм певного історичного періоду. Тоді, якщо і згадувалась певні ситуації та вчинки, вони ніби підлаштовувалися під певну теорію. Ханна Арендт, підтримуючи в цьому свого вчителя Карла Ясперса, йде протилежним шляхом – спочатку вона аналізує певну ситуацію, а потім формулює ті концептуальні аспекти, що виникають у процесі цього аналізу.

І К. Ясперс, і Х. Арендт базують свої роздуми на ситуації з громадянами Німеччини після подій Другої Світової війни. З одного боку, це цілком зрозуміло, адже вони обидва були свідками всіх тих жахів, що відбувалися, а особливо Арендт, яка хоча і не перебувала в Німеччині в роки війни, але через своє єврейське походження, могла доволі легко осягнути всі ті жахи, жертвою яких лише через один невірний крок вона могла стати в будь-який момент.

---

⁴⁰ Арендт Х. Ответственность и суждение / Ханна Арендт; [пер. С англ. Д. Аронсона, С. Бардиной, Р. Гуляева]. – Москва: Изд. Института Гайдара, 2013. – С. 205.

⁴¹ Там само – С. 205.

⁴² Там само – С. 206.

З великою вірогідністю філософія чітко усвідомлювала, як внаслідок незалежних від людини обставин вона може потрапити в неприємні, а часто і небезпечні для ситуації. Саме тому вона і обережно ставилась до того, щоб «навішувати» на всіх однакову вину і відповідальність щодо певних політичних ситуацій. Так, вона чітко розділяє політичну і моральну провину й відповідальність. Арендт звертається до минулого, щоб продемонструвати відмінності між розумінням відповідальності в давні часи тоді і в сучасну епоху, тим самим додаючи аргументів до свого поділу відповідальності на моральну і політичну.

В античності в центрі уваги був світ і це нав'язувало певні вимоги на поведінку людей, відповідно і на їх обов'язки та відповідальності в цьому світі. Коли в центрі суспільного життя постала особистість, кардинально змінилися поведінка людей, а також вимоги суспільства до людини.⁴³ Як вже згадувалось в першому розділі, розвиток суспільства уможливив зміни людської поведінки, спілкування між людьми. Х. Арендт зазначала, що за дискурс щодо проблеми відповідальності здавалось зробив декілька кроків назад, до часів Середньовіччя, повернувши значення моралі, як одного з важливих чинників суспільного життя, проте, це не було повернення до не повернувся Античності. Ця відмінність полягає в тому, що «коли людська поведінка аналізується з точки зору моралі уся увага зосереджена на особистості, а коли поведінка аналізується з точки зору політики, увага зациклена на світі».⁴⁴

Арендт у своїй праці дуже чітко формує дві вимоги, відповідно до яких відчуття провини людиною відносно чогось та її відповідальність за це були б виправданими: «Є дві необхідні умови колективної вини: я маю вважатися відповідальним за щось, чого я не робив, і я маю нести таку відповідальність через свою участь в колективі, яке неможливо припинити добровільним актом з

---

⁴³ Арендт Х. Ответственность и суждение / Ханна Арендт; [пер. С англ. Д. Аронсона, С. Бардиной, Р. Гуляева]. – Москва: Изд. Института Гайдара, 2013. – С. 209-211.

⁴⁴ Там само – С. 212.

моєї сторони, тобто участь, яка не схожа на ділове партнерство, яке я завжди здатен припинити».⁴⁵

Проте, вона також абсолютно відкрито виражає ідею того, що колективна відповідальність є своєрідною платою людей за їхнє право вважатися частиною громадянського суспільства. Єдиною реальною можливістю позбутися такої відповідальності – це покинути своє середовище й відмовитись бути громадянином країни, яка і вчиняла дії, за які особа несе відповідальність. Проте, навіть такий спосіб є доволі не результативним, адже індивід буде відносно «безвідповідальним» лише до тих пір, поки він не приєднається до іншої спільноти, або не стане громадянином іншої країни. Тому Арендт робить висновок, що тягар колективної провини – це плата за приналежність людини до певної спільноти.⁴⁶ Вона зазначає: «Ця опосередкована відповідальність за речі, яких ми не здійснювали, за наслідки того, в чому немає ніякої нашої вини, являється платою за той факт, що ми живемо не самі по собі, а серед інших людей, і за те, що здатність діяти, яка, в кінці-кінців, являється політичною здатністю *par excellence*, може бути актуалізована лише всередині однієї з великої різноманітності форм людського суспільства».⁴⁷

Проте, хоча Арендт ніколи не відмовлялась від ідеї відповідальності, в одній зі своїх робіт вона описує трохи відмінне почуття, що здається має більше шансів об'єднати людей: «Ми вже багато років зустрічаємо німців, - зазначає Х. Арендт, - які заявляють, що соромляться бути німцями. Я часто відчував спокусу відповісти, що мені соромно бути людиною. Ця стихійна ганьба, якою сьогодні багато людей найрізноманітніших національностей ділиться між собою, - це остаточно те, що залишилось від нашого почуття

---

⁴⁵ Арендт Х. Ответственность и суждение / Ханна Арендт; [пер. С англ. Д. Аронсона, С. Бардиной, Р. Гуляева] – Москва: Изд. Института Гайдара, 2013. – С. 207.

⁴⁶ Там само – С. 209.

⁴⁷ Там само – С. 217.

міжнародної солідарності; і ще не знайдено відповідного політичного вираження для цього почуття».⁴⁸

В цій же роботі вона порушує інше, доволі важливе питання, а саме – наскільки є можливим, що люди будуть постійно нести тягар відповідальності за все, що здійснено раніше і чи не прийде, колись цій практиці кінець. Не зважаючи на всі її спроби знайти вихід із ситуації, що склалась, Арендт приходить до такого висновку: «Ідея людства, очищена від усієї сентиментальності, має дуже серйозний наслідок того, що в тій чи іншій формі люди повинні взяти на себе відповідальність за всі злочини, вчинені людьми, і що всі народи поділяють тяжкість зла, вчинене усіма іншими».⁴⁹

Ханна Арендт підходила до питання відповідальності з повним усвідомленням того, що лише дуже рішучі і кардинально протилежні дії, відносно того, що відбувалося раніше, можуть зупинити повторення цих жахів у майбутньому. Вона не підтримувала думку про те, що всі люди є добрими істотами, і що повернення людей до своєї душі й переоцінка цінностей – це те, що дасть змогу застерегти людей від повторення помилкових кроків з минулого. Так, в листі до Карла Ясперса від 17 грудня 1946 року, філософія висловлює своє занепокоєння тим, що концепт «людини» і «доброї людини» в ній може не спрацювати, якщо брати до уваги все, що відбувалось й відбувається. Так, за її слова, все це більше схоже на повне знищення людини як істоти доброї і торжество абсолютного морального колапсу.⁵⁰

Отже, Арендт задається не лише питанням про те, хто дійсно винен у всіх жахіттях війни і яким чином можливо притягти за всі ці злочини до відповідальності, а й питання ким можуть стати люди, що пережили це все, і що

---

⁴⁸ Arendt H. *Essays in understanding: 1930-1954* / Hannah Arendt. – New York: Schocken Books, 2005. – P. 131.

⁴⁹ Там само – P. 131.

⁵⁰ Hannah Arendt, Karl Jaspers: *correspondence: 1926 - 1969*; [edited by Kohler L., Kimber R.; translated from the German by Robert and Rita Kimber] – San Diego. New York. London.: A Harvest Book. Harcourt Brace & Company, 1992. – P. 68-69.

відбуватиметься з тими, хто впродовж усього свого життя змушений нести тягар відповідальності за всі страхітливі вчинки. І загалом, чи здатне людство пережити все те, що з ним трапилось під час війни, і не лише пережити, як продовжити свої існування далі.

ІІІ. ТОЧКИ ДОТИКУ І РОЗБІЖНОСТІ У КОНЦЕПЦІЯХ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ К. ЯСПЕРСА ТА Х. АРЕНДТ

Карл Ясперс та Ханна Арендт, абсолютно різні особистості, які впродовж життя мали неабиякий вплив на один одного, особливо з філософської та наукової точок зору. Попри це важко збагнути, як люди з настільки різним минулим і сучасним досвідом буття можуть віднаходити точки допиту. Проте, їх об'єднувало найголовніше – безмежна повага один до одного, відкритість до ідей свого *vis-à-vis*, бажання зрозуміти погляди свого друга і колегу.

Подібна ситуація склалась стосовно концепції відповідальності, адже при всій їхній відмінності, проглядається цілком очевидним вплив «один на одну». Хоча, і цьому випадку, в більшості випадків відбувався вплив з боку Ханни Арендт, яка мала доволі стійкі погляди на такі ситуації ще задовго до того, як про них прочитав увесь світ. Таж саме її вплив призвів до того, що Карл Ясперс доволі сильно змінив свої позиції й відмовився від своїх переконань, що були йому притаманні до Другої Світової війни. Найбільшим мабуть прикладом такого впливу, хоча він і не зовсім стосується філософських ідей, є те, що філософ відмовився від свого німецького громадянства, хоча напевно до війни його можна було вважати чи не найбільшим патріотом своєї країни.

Отже, повертаючись до їхнього розуміння концепцій відповідальності, насамперед можна сказати, що вони беззаперечно визнають вину Німеччини як країни, німецького народу за всі жахіття воєнного часу, а також за те, що нацистська влада взагалі була допущена до керівництва країною. Проте, навіть за стилем своїх робіт, за мовою, якою послуговувались ці філософи можна

зробити висновок, що Ясперс ставився до цих питань з дещо меншим переконанням у абсолютній правильності своєї позиції, у важливості практичного використання своїх ідей у повній мірі. Так дослідники К. Ясперса зазначають, що він не підтримує тезу про «колективність» провини німецького народу, вважаючи, що шлях дійсного відродження країни прокладений визнанням провини метафізичної. Відтак, фокус саме на метафізичному аспекту духовної кризи, дозволяє філософу позбутися концепту «колективного мислення» та зробити наголос на необхідності «переробки» конкретної особистості, що жодним чином неможливо здійснити у сфері колективного.⁵¹

Також, велику частину своєї роботи Ясперс присвячує тому, щоб показати наскільки ідеї колективної провини та політичної відповідальності можуть бути негативними для німецького населення у післявоєнний період. Він пропонує різні типи провини, різні причини для її виникнення й різні способи вирішення ситуації, що її викликають. І хоча його класифікація є доволі релевантною для розуміння всього, що відбувалося й для спроб різностороннього аналізу подій та їхніх наслідків, проте і він, навіть у своїй роботі «Питання про провину» зауважує, що такий підхід дає на практиці дуже багато шансів аргументувати людині свою невинуватість й продемонструвати, що вона не є відповідальною за ту чи іншу дію.⁵²

Що ж до Арндт, то якщо дивитися назагал, навіть сам спосіб її написання робіт і виклад ідей, демонструє, що вона є більш «серйозною» в своїх звинуваченнях певних людей. Це ще й підтверджується тим, що вона з більшою обережністю і точністю проводить поділ особистої відповідальності та колективної. У неї проявляється як бажання дійсно визначити винних, проте із тим застереженням, що люди бувають змушені щось виконувати без власного

---

⁵¹ Рулинский В. «Проблема вины» в трудах Карла Ясперса / В. Рулинский. // Вестник МГИМО Университета. – 2011. – №3. – С. 163-164.

⁵² Jaspers K. The Question of German Guilt / Karl Jaspers. – New York: Fordham University Press, 2000. – P. 69.

бажання і часто у подібних ситуаціях вони не мають права вибору чи права голосу.

Цікавим аспектом в теоріях К. Ясперса та Х. Арендт є роздуми про те, що робити з людьми, які не розуміють й не визнають своєї провин. Ясперс, загалом, не надто прискіпливо говорить про такі варіанти, адже він відразу приймає позицію, що провина німецького народу цілком очевидна і зрозуміла. Проте, якщо ми будемо намагатися застосувати його теорію, особливо за умов, коли певна частина населення не вважає себе винною, то можуть виникнути суттєві труднощі, так як німецький філософ вважав, що всі люди здатні усвідомити власні провини і, відтак, всі бажають змінитися. У такому випадку все населення під тягарем політичної відповідальності й кожна окрема людина, відчуваючи метафізичну провину й виявляючи бажання змінитися, приходять до добре відомої, традиційної точки зору на цю проблему а саме, - всі зміни треба починати зі змін в суспільстві. Таким чином, якщо не виконується умова, що люди усвідомлюють свою метафізичну провинну й намагаються певним чином змінити себе, задля того, щоб більше не опинитись у таких жахливих ситуаціях, то не можлива і подальша зміна суспільства, а відтак, і членів цього суспільства.

Для Ханни Арендт питання, що робити з людьми, які не визнають своєї провини не постає. Вона описує людей, демонструє моделі їхньої поведінки і намагається розібратися з тим, як державна система здатна призвести до того, що величезна кількість людей, щодня виконуючи жахливі накази, здійснюють цілком конкретні злочини проти людства, при цьому не усвідомлюючи в чому полягає їх провина, за що їх судять. Красномовним є момент, який вона згадує в одній зі своїх робіт.⁵³ Це діалог, де на всі питання про його злочинну діяльність у роки війни німець відповідає ствердно, але коли його запитують чи вбивав він людей, то відповідає, що лише виконував накази свого керівництва, а на

---

⁵³ Hannah A. Essays in understanding: 1930-1954. Formation, Esile, and Totalitarianism / Arendt Hannah; [edited by Jerome Kohn]. – New York: Schocken Books, 1994. – P. 127.

запитання чи усвідомлює він, що після всіх його злочинів його очікує смерть, він починає плакати й повторювати, що абсолютно не розуміє за що його карають. Цей приклад демонструє наскільки сильно в свідомості людей, особливо прибічників нацизму, закріпилося розділення між злочинними наказами та простим виконанням своєї роботи. Також вартим уваги моментом є згадка Х. Арендт про те, що вищезгадані особи найбільшою безвідповідальністю для себе вважали невиконання вказівок керівництва. Загалом, усі ці моменти дають нам змогу зрозуміти наскільки глибоко Ханна Арендт проаналізувала цю тему у порівнянні з її наставником і другом К. Ясперсом. Безсумнівно, однією з причин є те, що філософія впродовж усієї своєї наукової кар'єри досліджувала взаємопов'язані питання, які певною мірою доповнювали один одне, вміщували безліч перехресних моментів. В той час, як філософування Карла Ясперса є більш абстрактним й різностороннім, він схильний до філософських узагальнень навіть тоді, коли йдеться про людську екзистенцію.

Ще однією точкою дотиків концепцій відповідальності К. Ясперса і Х. Арендт є їх ідея, що колективна відповідальність за будь-які дії влади чи членів твоєї громади завжди йде як додаток до твого «паспорта громадянина» тієї чи іншої країни. Хоча щодо цього питання, то їхні погляди дещо різняться, бо, якщо для К. Ясперса громадянство є найважливішою вимогою для встановлення провини людини, то для Х. Арендт цей аспект не є таким вирішальним, водночас Арендт погоджується з тим, що людина мусить бути частиною певного суспільства чи громади.

Відносно того, як у випадку з провиною і відповідальністю саме німців, і К. Ясперс, і Х. Арендт погоджуються, що відплата і визнання своєї провини мусять відбутися, бо інакше всіх німецьких громадян будуть звинувачувати у найжахливіших злочинах, а насамперед через те, що кожен громадянин Німеччини, хай і в різній мірі, мусить відчувати свою відповідальність за все,

що відбувалось.⁵⁴ Проте, філософи знову розходяться у своїх поглядах на те, як це має відбуватися. К. Ясперс вважає, що достатньо виплатити репарації, а далі продовжувати зміни шляхом особистого усвідомлення того, що сталося в надії віднайти шлях до перебудови країни й самого себе як її громадянина у майбутньому. Для Х. Арендт такий підхід колеги видався надто романтичним, адже вона не вірила, що лише шляхом спілкування й переосмислення себе людям вдасться досягнути тієї позиції, того бачення й розуміння, щоб більше ніколи, ні за яких обставин не допустити повторення подібних жахів. Саме тому вона вважала абсолютно необхідним проведення публічних судів та інших подібних подій, щоб кожен мав змогу, по-перше, від «першої особи» (учасника подій) почути про всі жахіття, що відбувалися, а по-друге, щоб кожний мав наочний приклад того, що буде очікувати його, якщо ситуація повториться в майбутньому.

Отже, підсумовуючи викладене раніше, можна сказати, що попри моменти подібності між концепціями відповідальності К. Ясперса та Х. Арендт, між ними є суттєві відмінності і розбіжності. Починаючи зі стилю й закінчуючи тим, які наслідки й результати втілення в життя цих концепцій – все це відрізняє одну концепцію від іншої. Можна віднайти багато причин для пояснення цих концептуальних розбіжностей, але вагомим є те, що попри взаємні впливи і дружні стосунки їхнє філософування було принципово різним.

---

⁵⁴ Schaap A. Guilty subjects and political responsibility: Arendt, Jaspers and the resonance of the German question in politics of reconciliation / A. Schaap. // Political Studies. – 2001. – № 49 (4). – P. 749-766.

ВИСНОВКИ

Карл Ясперс й Ханна Арендт чи не найвідоміший дружній тандемів у царині філософії. Кожний з них яскрава особистість, обидва провідні сучасні мислителі, які впродовж свого життя демонстрували глибину філософської думки, віднаходили відповіді на питання, що зачіпають життя кожної людини. Це призвело до того, що їхні філософські дослідження не втратили своєї актуальності дотепер, досліджуються багатьма фахівцями. На прикладі цих двох філософських постатей ми змогли побачити наскільки такі аспекти формування людини, як країна її народження, громадянство, походження, засвоєння ще з дитинства певних ідей, - як все це впливає на подальше життя людини, її світогляд, про який, до речі, Ясперс написав відоме дослідження. Певно, як би Карл Ясперс народився не в північній Німеччині, а згодом його дружиною стала б не єврейка, чи Ханна Арендт, була б іншого походження, і не змогла б настільки глибоко відчувати й зрозуміти всі жахіття Другої Світової війни, то міркування цих мислителів щодо відповідальності могли б і не з'явитися.

Тож, у ході дослідження нам вдалося сформулювати певні висновки:

По – перше, філософські дослідження феномену відповідальності відбувалися під впливом багатьох суспільних чинників; у кожний історичний період увагу філософів, мислителів акцентувалась на певних аспектах цього складного явища – колективних чи персональних, моральних чи політичних. Таким чином, не лише персональні зусилля філософа, вченого визначають напрям його дослідження, а й ті конкретно-історичні умови, ті духовні тенденції епохи, що значною мірою впливають на концептуальні уявлення про витоки і сутність відповідальності.

По – друге, філософські погляди Карла Ясперса та Ханни Арендт щодо проблеми відповідальності формувалися під впливом тісної взаємодії, спілкування; їхнє листування демонструє наскільки важливим було це спілкування для розробки проблеми відповідальності, причому це спілкування

було не лише професійним, а й дружнім, що з часом отримало з часом широкий розголос і визнання у світі.

По – третє, незважаючи на всі можливі впливи та спілкування, філософія відповідальності К. Ясперса та Х. Арендт зберегли свою оригінальність, що спонукало їх не лише до згоди, а й до суперечок щодо проблеми відповідальності.

По – четверте, концепція відповідальності була і залишається актуальною дотепер. Це пов'язано з тим, що питання відповідальності стосується кожної людини, водночас, як засвідчує наше дослідження, поняття відповідальності еволюціонувало впродовж історичного процесу, наповнювалось новим змістом. Саме тому поки що не вдалося повністю охопити всі чинники, що формують це поняття, впливають на його визначеність. Висвітлення розвідок К. Ясперса та Х. Арендт вказало на оригінальні проблеми та аспекти в питанні відповідальності, продемонструвавши нову глибину розкриття цього питання. Вони встановили виокремлення поняття особистої й колективної відповідальності, що в свою чергу надало можливість провести аналіз цих понять, зокрема, переконливо покази, як це зробила Х. Арендт, що у понятті колективної відповідальності фіксується приналежність людини до певного суспільства, громади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арендт Х. Ответственность и суждение / Ханна Арендт; [пер. С англ. Д. Аронсона, С. Бардиной, Р. Гуляева] – Москва: Изд. Институту Гайдара, 2013. – 352 с.
2. Аристотель. Этика. Политика. Риторика. Поэтика. Категории / Аристотель. – Минск : Лит., 1998. – 480 с.
3. Буллер А. Как работает историческое прощение? Историческая вина и историческая ответственность как предмет философского осмысления / А. Буллер, А. Линченко. // Философия и культура. – 2019. – №11 – С. 23–36. – Режим доступу: https://author.nbpublish.com/pr/article_31541.html
4. Гутнер Б. Национальный нарратив и национальная ответственность / Б. Гутнер. // Этическая мысль. – 2017. – Т. 17, № 1 – С. 94 – 109.
5. Зотова Л. Безопасность народа и государства как главная политическая ценность в учении Томаса Гоббса / Л. Зотова. // Вестник РУДН, сер. Политология. – 2003. – №4. – С. 55 – 64.
6. Осипов И. Парадигма ответственности в европейской философии / И. Осипов. // Вестник СПбГУ. – 2014. – Сер. 17, Вып. 2 – С. 52 – 63.
7. Платонова А. Заместительные нравственные переживания в дискурсе о коллективной нравственной ответственности / А. Платонова, Д. Кашин. // Вестник науки Сибири. – 2015. – № 1 (16) –С. 118 – 125.
8. Рулинский В. «Проблема вины» в трудах Карла Ясперса / В. Рулинский. // Вестник МГИМО Университета. – 2011. – №3. – С. 160 – 166.
9. Andrén M. Nihilism and Responsibility in the Writings of Karl Jaspers / Mats Andrén. // European Review. – 2014. – № 22 – P. 209 – 216.

10. Cicero M. Cicero De Officiis / Marcus Tullius Cicero; [translated by Andrew P. Peabody] – Boston: Little, Brown, and Co., 1887. – 542 p.
Режим доступа: <https://oll.libertyfund.org/titles/cicero-on-moral-duties-de-officiis>.
11. Eberl J. Aquinas on the Nature of Human Beings / Jason T. Eberl. // The Review of Metaphysics. – 2004. – Vol. 58, No. 2 – P. 333–365.
12. Hannah A. Essays in understanding: 1930-1954. Formation, Exile, and Totalitarianism / Arendt Hannah; [edited by Jerome Kohn] – New York: Schocken Books, 1994. – 458 p.
13. Hannah Arendt, Karl Jaspers: correspondence: 1926 - 1969; [edited by Kohler L., Kimber R.; translated from the German by Robert and Rita Kimber] – San Diego. New York. London.: A Harvest Book. Harcourt Brace & Company, 1992. – 822 p.
14. Jaspers K. The Question of German Guilt / Karl Jaspers. – New York: Fordham University Press, 2000. – 117 p.
15. Klusmeyer D. Beyond Tragedy: Hannah Arendt and Hans Morgenthau on Responsibility, Evil and Political Ethics / Douglas Klusmeyer. // International Studies Review. – 2009. – №11. – P. 332–351.
16. Lloyd S. Morality in the Philosophy of Thomas Hobbes: Cases in the Law of Nature / S. Lloyd. – Cambridge: Cambridge University Press, 2009. – 419 p.
17. Marshall J. John Locke: resistance, religion and responsibility / John Marshall; [edited by Fletcher A., Guy J., Morril J.] – Cambridge: Cambridge University Press, 1994. – 487 p.
18. Nixon J. h Arendt and Karl Jaspers: the time of friendship / Jon Nixon. // Materials of the meeting of the Hannah Arendt Education Network, University of Manchester, 17 July 2015. – Режим доступа: https://www.researchgate.net/publication/279923718_Hannah_Arendt_and_Karl_Jaspers_the_time_of_friendship.

19. Peterson B. Augustine: Advocate of Free Will, Defender of Predestination / Brandon Peterson. // Theology. – 2006. – №5. – P. 1–13.
20. Passerin M. /Hannah Arendt/ M. Passerin; [Edited by Edward N. Zalta]. – The Stanford Encyclopedia of Philosophy. – Режим доступа: <https://plato.stanford.edu/entries/arendt/>.
21. Thornhill C., Ronny M. / Karl Jaspers/ C. Thornhill, M. Ronny; [Edited by Edward N. Zalta]. – The Stanford Encyclopedia of Philosophy. – Режим доступа: <https://plato.stanford.edu/entries/jaspers/>
22. Rabinbach A. The German as pariah. Karl Jaspers and the question of German guilt / Anson Rabinbach. // Radical Philosophy. – 1996. – № 75. – P. 12 – 25.
23. Schaap A. Guilty subjects and political responsibility: Arendt, Jaspers and the resonance of the German question in politics of reconciliation / A. Schaap. // Political Studies. – 2001. – № 49 (4). – P. 749– 766.
24. The Cambridge Companion to Hannah Arendt / [collection of essays / edited by Dana Villa] – Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – 324 p.